Avrasya Terim Dergisi, 2025, 13 (1): 63 - 66

Kitap Tanıtımı

KAVRAM TARİHİ ÇALIŞMALARI, Ahmet Şimşek (Editör), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2025, S. 662. ISBN 978-625-6647-73-2.

Emre Elmas[1]

[1)] Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, Edirne. Elmek: emreelmas@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3691-9353

> "*Bir kelimenin tarihini yapmak asla emek israfı değildir. Kısa ya da uzun, tekdüze ya da çeşitli olsun, yolculuk her zaman öğreticidir.*"
>
> Lucien Febvre[1]

Herhangi bir kavram ile o kavramın ifade ettiği şey arasında seyreden ilişki sonsuz çoğullukta gerçekleşen bir ilişki türüdür. Böyle bir sonsuzluğun başlıca nedeni ise ne kavramın yetersizliği ne de kavramın işaret ettiği şeyin sınırsız fazlalığıdır. Kavramın ifade ettiği o şey ne kadar dile gelirse gelsin, dil içinde ne kadar görünür kılınırsa kılınsın hiçbir zaman kendisine işaret eden o kavramın içine tam olarak sığmaz. Çünkü kavram ile kavramın gösterdiği şey tam bir mutabakat içerisinde birbirlerine indirgenemezdir. Zira mutlak bir farkı ortaya koyarcasına kavramın gösterdiği şeyin "tikelliğine" karşın o şeyin kavramın içindeki anlamı sınırsız olabilir. Şey, kendi tikelliğini, bir kavram içinde anlamın varlığıyla çokluğa çıkarır ve şeyin kendisine yönelik sınırsız bir anlama imkânı, ancak bu sayede oluşur.

Kavram ile kavramın ifade ettiği şey arasında gerçekleşen bu "oluş"u tersinden okuduğumuzda, yani anlamın sınır tanımazlığını düşündüğümüzde, dil içinde her bakış, ortaya çıkan her görünüm, şeyin tikelliği nedeniyle eksik kalır ve hiçbir kavram "kavradığı" o şeyi kusursuz bir şekilde temsil edemez. Bir kavram altında her daim kavradığımız, gösterdiğimiz ya da anlamın sultası altına bıraktığımız o şey, çokluğun giderilemez, kapatılamaz, sınırlandırılamaz varlığıyla kendini askıya alır. Nasıl ki anlamın varlığı anlamsızlıkla, yorumun imkânı nesnesinin yokluğuyla bağlantılıysa, kavramın imkânı biraz da kavranılan o şeyin "kavranılmaz" tikelliğine bağlıdır. Zira herhangi bir şeye yönelik herhangi bir kavram ve bu kavramın sergilediği anlam ne karar verilebilir ne de imtiyazlı bir doğaya sahiptir. Çünkü hiçbir kavram mutlak bir gösterilen, anlamı kesin bir "olan" değildir. Belirli bir "oluş"un göstereni olarak, yaşam içindeki devingenliğin bir çıktısı olarak kavram hem eksiktir hem de fazladır. Bu eksiklik ve fazlayla her kavram kendisinden fazla olan bir şey olarak "oluş"maktadır. Bu okuma biçiminin anlamı ise şeyi açığa çıkarmaya koyulan herhangi kavramın kavradığı o şeyin hangi tikelliğe tekabül ettiği ve sonuçta hangi tikelin o şeyle özdeş olduğunu ortaya koymasının imkânsız olmasıdır. Dolayısıyla hiçbir kavram kavradığı şeyi tam olarak yansıtamaz. Bütün kavramlar kavram olmanın ontolojik koşulundan ötürü gösterdiği şeyi ne olgusal içerik yönünden ne kronoloji açısından ne de uzam bakımından kapsar. Bu nedenle kavram, düşüncenin ayrılmaz bir birleşimi ve dilsel bir yapıntı olarak her düşünsel edim ve her dilsel yapıntı gibi yorumsal bir araçtır. Şey, görülebilir, ifade edilebilir, anlaşılabilir ya da kavranılır bir şey olarak, ancak bir dil içinde, bir kavramla açığa çıkar ve kavramın anlamı o şeye yönelik devridaim bir şekilde gelişip değişir.

Kuşkusuz tüm disiplinler gibi tarih disiplini de kavramsal örüntülerden oluşmaktadır. Tarih, şimdiki zamandan önceki zaman olarak geçmişi ancak belirli bir kavramsal çerçevede sunmasından ve bu kavramsal çerçevenin beraberinde getirdiği anlamla bilimsel bir disiplin olabilmektedir. Buna karşılık olarak tarih disiplinini pratiğe döken yazar olarak tarihçi, kavramları bu tarihi icra etmek adına kullanır ve onlara birtakım anlamlar yükleyerek kendi metnini, dolayısıyla kendi tarihini anlamlı kılar. Yalnız tarihçinin elinde kavramlar bir zanaatkârın elinde dümdüz işleyen aletler gibi değildir. Zira tarihçinin bilinçli bir şekilde kullandığı kavramlar bir zanaatkârın aletlerini eline alması ve işini bitirdikten sonra aletlerini bir kenara bırakması gibi kullanılamazlar. Her kavram belirli bir anlatı içinde, dilsel

[1] Lucien Febvre, "Civilisation. Évolution d'un mot et d'un groupe d'idées", *Civilisation – Le mot et l'idée*, La Renaissance du livre, Paris 1930 (Édition numérique réalisée le 5 février 2006 à Chicoutimi, Ville de Saguenay, province de Québec, Canada), s. 10.

bir uzamda bir anlamla dokunur, gönderge ile anlam arasındaki bağlantıyı kurar[2]. Dolayısıyla Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin de ifade ettiği gibi "basit, kendi halinde duran bir kavram yoktur. Tüm kavramlar birleşenlerden oluşur ve onlar tarafından tanımlanırlar. Her kavram bir şifreye sahiptir"[3]. Kavramlar bu nedenle kendi başlarına var olamazlar. En azından "belirli" bir bağlamda onları bir metne dâhil eden bir yazarın öznelliğine ve bu yazar-öznenin niyetine ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla kavram ile kavramın anlamı arasındaki ilişkiyi; yazar-öznenin kendi öznelliği, zihni çerçevesi ve niyeti sağlar. En azından "belirli" bir bağlam uyarınca kavram ile kavramın anlamı arasındaki ilişki yazarın zihni, öznelliği ve niyeti tarafından güvence altına alınır.

Tarihyazımı bağlamında tarihçinin metninde de böyle bir durumun mevzubahis olduğu söylenebilir. Yazar olarak tarihçi, kavramları belirler, onların anlamına "hükmeder", böylelikle kavramları tümden etkili/etkisiz kılar. Gerçekten de tarihçi kavramları hem etkili hem de etkisiz kılar. Çünkü bir tarihçinin elinde işleyen bir kavramın etkili olması, ancak semantik bir düzlemde o kavramın farklı anlamlara gelebilmesinin önünün kesilmesiyle etkisiz kılınarak gerçekleşir. Dolayısıyla kavramın semantik etkisi, ancak başka yollardan ve yine semantik bir bağlamda bizatihi o kavramın içerdiği anlamın etkisiz kalmasıyla mümkün olabilir. Tüm bu etkili ve etkisiz kılma edimi bağlamında tarihçinin elinde kavramlar anlamlarını kazanırlar. Bunun anlamı ise bir kavramın anlamının oluşabilmesinin yegâne koşulu, o kavramın anlamsal içeriğinin boşalması, dolayısıyla "anlamsızlaşması" ve ardından da yeni "bir" anlama kavuşmasıdır. Bir bağlamda üretilen kavram, tarihçinin "mahir" ellerinde başka bir bağlama kavuşur ve bu sayede yeni anlamalara açılır. Bu kavramları yaratan veya bu kavramları yeni anlamlarla bezeyen bir yazar olarak tarihçinin bizatihi kendisi ve bir özne olarak içinde kayıtlandığı söylemsel arka plandır. Bu itibarla kendi başlarına anlam taşıyan kavramlar değil, onlara anlam katan tarihçinin bizatihi kendisi ve bu tarihçinin özne olarak gelişip serpildiği söylemsel evrendir. Bu açıdan tarihçi, kendi metninde kavramlara hükmeder, onlar üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunur. Karşımızda, kendi metni üzerinde tasarrufta bulunan, onu tayin eden ve geleneksel metin nosyonuyla birlikte "yarı tanrısal" bir güçle hareket eden yazar-özne vardır. Kuşkusuz böyle güçlü bir tınıya sahip yazar-öznenin elinden aynı güçte bir "tarih"in çıkması oldukça muhtemeldir. Yalnız buradaki güç olumsal değil, tersine yaşam olarak geçmişin taşıdığı "yaşamsallığı" dağıtan, "oluş"u sabitleyip kapatmaya çalışan bir güçtür.

Kavram, düşünce eyleminin temel yapı taşıdır. Bilginin organize edilmesi, işlenmesi, analize tabi tutulması ve nihayetinde de yorumlanarak düzgün bir şekilde dış dünyaya iletilebilmesi için temel araç kavramın bizatihi kendisidir. Türkçede etimolojik olarak kavram göstergesiyle ile bir tür düşünce kavramını karşılayan "kavramak" fiili arasındaki ilişki açık olmakla birlikte Almancada kavram ile düşünce göstergeleri arasındaki yakınlık daha güçlüdür. Almancada kavram anlamına gelen "Begriff" aynı zamanda tasarlama, düşünme ve tasavvur gibi anlamlara gelmektedir. Aynı şekilde yine Almancada "Verstand" göstergesi akıl, idrak anlamlarının yanında kavramlarla düşünme yetisini karşılamaktadır. Dolayısıyla kavram ile düşünce arasında muazzam bir yakınlığın olduğu söylenmelidir. Bu nedenle düşünme bir yerde kavramlarla birlikte düşünmektir. Bunun anlamı kavramın salt zihinsel bir tasarım, insanın düşünsel bir çabasının ürünü olduğudur. İnsan zihninin dışında, dış dünyada bulunup ele geçirilebilecek ve herkesin mutlak bir ittifakla üzerinde uzlaşabileceği hazır ve nazır bir kavram yoktur. Kuşkusuz aynı şey zamansal bir dizge için de geçerlidir. Ne geçmişte ne şimdide ne de gelecekte tüm kavramları yerli yerine oturtan ve onları sabitleyen bir (meta) kavram vardır. Her türden kavramı hem yatay hem de dikey düzlemde kendisine kayıtlayacak ve bu kavramları sabitleyecek bir (meta) kavramın yokluğu nedeniyle kavram tarihçiliği tarihçiliğin en zorlu alanıdır. Çünkü kavram tarihçiliğindeki zorluk, kavram ve tarihin tarihselliğiyle tarih ve kavramın kavramsallığının bir arada bulunmasıdır.

Kavram tarihi üzerine olan çalışmalar genelde sosyal bilimler özelde ise tarih disiplini içerisinde yaşanan gelişmeler sonucunda çeşitli metodolojiler bağlamında yapılagelmiştir. Bu çeşitli metodolojiler bağlamında yapılan kavram tarihçiliği Almanya'da "kavramsal tarih", Fransa'da "zihniyet tarihi", İngiltere'de ise "entelektüel tarih" adını almıştır. İster kavramsal tarih ister zihniyet tarihi isterse de entelektüel tarih olsun fark etmez kavram tarihi kuşkusuz 20. yüzyılın ilk yarısında tarihçilikte yaşanan "Annales Devrimi"nin yarattığı bir etkinin çıktısı gibi durmaktadır. Dolayısıyla metodolojik olarak kavram tarihi özellikle Batı tarihçiliğinde yaşanan devrimin bir sonucu gibi durmakta ve "Yeni Tarih" adı verilen ve artık uzun soluklu bir tarihe de sahip olan tarihçilik alanının mümtaz bir tarihçilik biçimidir. Kuşkusuz tarihçiliğin diğer alanlarında olduğu gibi kavram tarihçiliğinde de ülkemiz tarihçiliği bu alanı geriden takip etmektedir. Ama bu konuda da tarihçiliğimiz adına umut veren gelişmeler yaşanmaktadır. Prof. Dr. Ahmet Şimşek'in editörlüğünde hazırlanan ve her birisi kendi alanında

[2] Hans Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, Cilt. 2, Çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2009, s. 197.

[3] Gilles Deleuze-Félix Guattari, *Qu'est-ce que la Philosophie*, Les Éditions de Minuit, Paris 2005, s. 21.

uzman yirmi iki bilim insanının katkı sunduğu "Kavram Tarihi Çalışmaları" adlı eser böyle bir umudun en önemli gösterenidir.

"Dönemler ve Mekanlar", "Devletler ve Milletler", "Siyaset ve Bürokrasi" ve "Bilim ve Eğitim" adlı dört bölümden oluşan "Kavram Tarihi Çalışmaları" adlı eser evrensel bir kavram tarihinden ziyade Türk tarihçiliğinin kavramlarla olan ilintiyeti açısından hazırlanmış bir çalışmadır. Bu çalışmada kavram tarihçiliği bağlamında daha dar, ama daha yoğun bir izlekte yerli yerinde kullanılmayan, buna karşılık yaygın biçimde anakronik, belirsiz veya müphem anlam kaymalarına yol açan kavramlar yine Türk tarihçiliği ekseninde işlenmiştir. Dolayısıyla eser, "Kavram Tarihi Çalışmaları" isminin varsaydığının aksine Türk tarihinin -özellikle Osmanlı İmparatorluğu tarihi- kavramlarının bir tarihini tarihyazımsal bir bağlamda sunmaktadır. Bu nedenle bu çalışma Türk tarihçiliğine bir katkı yapmak amacıyla literatürde Reinhart Koselleck ve çevresince geliştirilen bir metodolojiden ziyade Türk tarihçiliği ekseninde tarihyazımsal bir inceleme çerçevesini okura sunmaktadır. Buna karşılık olarak "Kavram Tarihi Çalışmaları" adlı eseri bir kavram tarihçiliği denemesi olarak da okumak şüphesiz mümkündür. Kavram tarihini tarihyazımsal bir çerçevede ele alma arzusunun bir çıktısı gibi duran eser, tarih yazmanın geçmişin doğruluk, gerçeklik veya hakikatini ortaya koymak olduğu kadar bu doğruluk, gerçeklik ve hakikati uygun bir kavramsal zemin üzerinde inşa etme çabasının da bir ürünü gibi görünmektedir. Güçlü bir metodolojik müdahalenin de getirisi olarak uygun bir kavramsal çerçeve içerisinde tarih yazmak ise kuşkusuz kavramlar ve bu kavramların tarihini tarihsel ve semantik bir bağlamda düşünmek anlamına gelmektedir.

Editör Ahmet Şimşek'in de vurguladığı gibi "Kavram Tarihi Çalışmaları" aslında "Türk Tarihçiliğinde Kavramların Tarihi" bağlamında bir girişimin sonucudur ve çalışmaya ön hazırlık evresinde kırk iki farklı kavramın tarihyazımsal izinin sürülmesi planlanmıştır. Yine Editörün söylediği üzere izinin sürülmesinin planlandığı bu kavramlar; "Ortaçağ", "Klasik Osmanlı", "Lale Devri", "Erken Modern", "Erken Cumhuriyet", "Bizans-Doğu Roma", "Rum-Rumeli-Diyarı Rum", "Rus-Moskof", "İktidar-Saltanat-Siyaset-Egemenlik", "Halifelik", "Heterodoksluk-Kızılbaşlık-Alevilik", "İmtiyaz-Kapitülasyon", "İnkılap-İhtilal-Devrim-Darbe", "İskan-İstimalet-Hoşgörü", "Mahalle-Aile-Birey", "Şehir-Kent-Mahruse-Mamure", "Kamusal Alan", "Mesai", "Ortadoğu", "İstibdat", "İstihbarat-jurnal", "İlim-Bilim", "Çocuk-Çocukluk", "Kişizade İmtiyazları", "Yazma-İstinsah-Kitap", "Maarif", "Talim-Terbiye", "Milli Eğitim", "Teceddüt-Islahat-Yenileşme Asrileşme-Modernleşme", "Medeniyet-Uygarlık", "Meşveret-Meşrutiyet-Cumhuriyet-Demokrasi", "Nizam-ı Cedit", "Asker Millet (Millet-i Müsellaha)", "Polis-Zabıta-Zaptiye-Kolluk", "Sefer-Savaş-Harp", "Kolektif Kimlik", "Tebaa-Yurttaş-Vatandaş", "Türk", "Ümmet-Millet-Irk-Ulus", "Devlet", "İmparator", "Şerif-Seyit", "Vatan"dır.

Yalnız Editör Şimşek'in de altını çizdiği üzere gerek bazı yazarların alışık olmadıkları bir metodolojinin yarattığı güçlükten erken yılmaları, gerekse bazı yazarların çalışmalarını zamanında yetiştirememeleri gibi nedenlerden dolayı ancak yirmi iki bölüm tamamlanabilmiştir. Süreç sonunda tamamlananlar kavramlar ise: "Ortaçağ", "Klasik Osmanlı", "Lale Dev-ri", "Erken Modern", "Erken Cumhuriyet", "Bizans-Doğu Roma", "Halifelik", "İstimalet", "Kamusal Alan", "Mesai", "Ortadoğu", "İstibdat", "İlim-Bilim", "Çocuk Çocukluk", "Kişizade İmtiyazları", "Talim-Terbiye", "Milli Eğitim", "Teceddüt-Islahat Yenileşme-Asrileşme-Modernleşme", "Uyruk", "Türk", "Ümmet-Millet-Irk-Ulus", "Vatan"dır.

Kavramların epistemolojik ve ontolojik temellerinin pek fazla sorgulanmadığı, kavramın dilsel ve semantik boyutlarının analize tabi tutulmadığı "Kavram Tarihi Çalışmaları" adlı eser içerdiği dört bölümle bir yerde kavramların ve bu kavramları taşıdığı anlamların tarihsel dökümünü okura sunmaktadır. Kuşkusuz tarihin tarihinde olduğu gibi herhangi bir kavramın kavramsal içeriğinin tarihinin verilmesi önemli olsa da eser bir başka bölümde "kavram" konseptinin daha soykütükçü ve arkeolojik çözümlemesini içeren teorik bir bölümü de içerebilirdi. Bu anlamda empirik açıdan güçlü olan bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin daha geniş tutulması ve böylelikle kuramsal açıdan daha yoğun bir tartışmanın imkânının ortaya koyulması mümkün olabilirdi. Tabii olarak Türk tarihçiliğinin genel yaklaşım tarzı düşünüldüğünde ve bu tarihçilik pratiğinin kuramsal veya teorik meselelere uzaklığı hesaba katıldığında, Türk tarihçiliği bağlamında ilk olma özelliği taşıyan bu eserin bazı eksikliklerinin olması kaçınıl-mazdır.

"Kavram Tarihi Çalışmaları" adlı eserin ortaya koyduğu çalışma modeli ve sergilediği metodolojiyle yakın bir gelecekte başka tarihçileri de bu eserde ele alınmayan farklı kavramların kavram tarihçiliği bağlamında tarihini yapmalarına teşvik edeceğini düşünmekteyiz. Böyle bir metodolojik yönlendirme sayesinde tarihçinin "aletleri" sayılabilecek kavramların bilimsel olarak hakkının teslim edilebileceğine inanmaktayız. Zira biliyoruz ki belirli kavramlarda uzlaşamayan disiplin çalışanlarının, bilimsel bir disiplini destekleyecek bir iletişim imkânı elde edemeyecekleri için ortak bir akademik kültür oluşturmaları pek mümkün olamayacaktır. Son tahlilde bu yazının başında alıntıladığımız Lucien Febvre'nin sözünden ilhamla Prof. Dr. İbrahim Şirin "…bir kelimenin tarihini yazmak asla

vakit israfı değil" demektedir (s. 295). Biz de bu sözden ilhamla "Kavram Tarihi Çalışmaları" adlı eseri okumanın asla vakit israfı olmadığını söylüyoruz.

Kaynakça

Febvre, L., 2006. "Civilisation. Évolution d'un mot et d'un groupe d'idées", *Civilisation – Le mot et l'idée*, La Renaissance du livre, Paris 1930 (Édition numérique réalisée le 5 février 2006 à Chicoutimi, Ville de Saguenay, province de Québec, Canada).

Gadamer, H. G., 2009. *Hakikat ve Yöntem*, Cilt. 2, Çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2009.

Deleuze, G. G., 2005. *Qu'est-ce que la Philosophie*, Les Éditions de Minuit, Paris 2005.